

MONIKA GAŁA-WALCZOWSKA*

ROLA PLANOWANIA PRZESTRZENNEGO W OCHRONIE DZIEDZICTWA ARCHITEKTURY MODERNISTYCZNEJ UZDROWISK MAŁOPOLSKI

THE ROLE OF SPATIAL PLANNING IN PROTECTING THE MODERN ARCHITECTURE HERITAGE IN HEALTH RESORTS OF MAŁOPOLSKA VOIVODESHIP

Streszczenie

Patrząc na los wielu znakomitych międzywojennych i powojennych przykładów architektury modernistycznej uzdrowisk Małopolski, należy stwierdzić, że bez pomocy urbanistów nie uda się ocalić dziedzictwa modernizmu będącego kolejnym ogniwem dziedzictwa kulturowego regionu. Podstawowym, a zarazem skutecznym narzędziem przeciwdziałania niszczeniu dziedzictwa architektury i urbanistyki wydają się odpowiednio skonstruowane zapisy prawa miejscowego.

Słowa kluczowe: uzdrowiska, architektura modernistyczna, ochrona dziedzictwa kulturowego

Abstract

The fate of numerous superb interwar and postwar examples of modern architecture within the Lesser Poland's health resorts proves that without town planners' help it is going to be impossible to preserve the treasures which contribute to the cultural heritage of the region. Properly designed local legislation seems to be the basic and the most efficient tool for preventing the devastation of architectural heritage and supporting town-planning in general.

Keywords: health resorts, modern architecture, cultural heritage protection

* Mgr inż. arch. Monika Gała-Walczowska, doktorantka, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

O atrakcyjności Małopolski stanowią zarówno walory przyrodnicze, jak i kulturowe. Przeważająca część regionu to góry oraz tereny podgórskie. Cennym elementem środowiska kulturowego, zasługującym na szczególną troskę, są miejscowości uzdrowiskowe.

Obserwując przestrzeń małopolskich uzdrowisk, nie sposób nie zauważyć bezradności lokalnych władz konserwatorskich, stojących przed problemem dewastacji architektury modernistycznej¹. Nawet najcenniejsze przykłady tej architektury na ogół nie są wpisane do rejestru zabytków, a ich lokalizacja w strefach ochrony konserwatorskiej nie przeciwdziała skutecznie dewastacjom towarzyszącym częstym obecnie zmianom właścicieli oraz funkcji obiektów, związanym ze skutkami transformacji ustrojowej po 1989 r.² Zjawisko komercjalizacji ma wpływ na kulturę, także materialną. „Nieuchronny proces urynkowania i komodyfikacji, czyli utowarowienia dziedzictwa stanowi nowe i zasadnicze wyzwanie dla państwa. Klucz do zrównoważenia relacji pomiędzy dziedzictwem i kulturą a wzrostem gospodarczym leży dziś po stronie polityki (tu jakże istotna rola samorządu terytorialnego!). Opracowanie i wdrażanie zintegrowanej narodowej i regionalnej strategii wobec dziedzictwa wymaga przełamania syndromu Polski resortowej. Dziedzictwo to nie tylko kultura i edukacja, ale także planowanie przestrzenne, rozwój regionalny, turystyka (...)”³.

Podstawowym, a zarazem skutecznym narzędziem przeciwko niszczeniu dziedzictwa architektury i urbanistyki wydają się być odpowiednio skonstruowane zapisy prawa miejscowego⁴. Plany miejscowe, sporządzane na podstawie badań, doświadczeń i praktyki specjalistów z wielu dziedzin (architektów, urbanistów, konserwatorów, historyków, balneologów itd.) oraz na podstawie konsultacji społecznych, powinny prowadzić do ładu przestrzennego i ochrony środowiska kulturowego wraz ze wspianymi przykładami architektury modernistycznej uzdrowisk Małopolski⁵.

Architektura modernistyczna pojawia się w uzdrowiskach w różnych odmianach funkcjonalnych i formalnych. Bardzo liczną i wartościową grupę stanowią budynki willowe i pensjonatowe, których piękno i elegancja są widoczne, pomimo niejednokrotnego zaniedbania i złego stanu technicznego. Architektura willowa i pensjonatowa zachwyca różnorodnością form, ukazując bogactwo i zróżnicowanie modernizmu⁶. Najczęściej są to budynki utrzymane w duchu funkcjonalizmu, ale zdarzają się przykłady łagodnego modernizmu o regionalnym charakterze poprzez stosowanie okładzin kamiennych. Znakomitymi przykładami z tej grupy obiektów są wille „Patria” w Krynicy (arch. Bohdan Pniewski), „Adria” w Szczawnicy, „Kasztelanka” (arch. Tadeusz Jaworski)⁷ i „Borek” (arch. Franciszek Mączyński)⁸ w Rabce-Zdroju, „Warszawianka” i „Światowid” w Żegiestowie.

Kolejna grupa to sanatoria, szkoły, domy zdrojowe, kina, pawilony handlowe, a więc budynki użyteczności publicznej ściśle związane z funkcjami uzdrowiskowymi. Także w tej kategorii architektura modernistyczna uzdrowisk występuje w wielu odcieniach – modernizmu monumentalnego, funkcjonalizmu, awangardowego modernizmu międzywojennego i powojennego⁹.

Cennymi przykładami architektury użyteczności publicznej uzdrowisk Małopolski są, między innymi: Nowy Dom Zdrojowy w Krynicy (arch. Witold Minkiewicz)¹⁰, Dom Zdrojowy (arch. Adolf Szyszko-Bohusz)¹¹ oraz Sanatorium „Wiktor” (arch. Jan Bagieński, arch. Zygmunt Wardzała)¹² w Żegiestowie, Sanatorium Rodziny Kolejowej (arch. Tadeusz Kowalski)¹³, Sanatorium GORD (arch. Stanisław Gruszka)¹⁴ oraz Kino „Śnieżka” (arch. Lucjan Rzepecki)¹⁵ w Rabce-Zdroju czy „Inhalatorium” w Szczawnicy.

Problem tkwi jednak głębiej, a jego źródła należy szukać w stosunku specjalistów, architektów projektujących i opiniujących do architektury modernistycznej¹⁶. Społeczeń-

stwa natomiast – do architektury w ogóle. Istotna jest rola dydaktyki związanej zarówno z architekturą modernistyczną, jak i z etyką zawodu architekta. Duże znaczenie ma krzewienie kultury architektonicznej wśród społeczeństwa.

Analizując architekturę małopolskich uzdrowisk, możemy odnieść niejednokrotnie wrażenie, że istnieje tendencja do zamaskowywania modernistycznego charakteru obiektów. Najbardziej spektakularnym tego przykładem jest powszechne w przestrzeni naszych uzdrowisk zjawisko nakładania dachów spadzistych na budynki modernistyczne. Kolejne problemy to niewłaściwa termoizolacja, wymiana stolarki okiennej i drzwiowej oraz balustrad, stosowanie nieodpowiedniej kolorystyki. Niejednokrotnie tworzony jest „historyczny kostium”, mający uczynić obiekt „swojskim” w odbiorze. Wydaje się, że problemy te wskazują na nieświadomość i niezrozumienie architektury modernistycznej.

Stosowne byłoby opracowanie wytycznych do projektowania (modernizowania, rozbudowywania i zmiany funkcji) w istniejących, cennych przykładach architektury modernistycznej polskich uzdrowisk. Z tego względu istotne jest uzupełnienie o najcenniejsze przykłady architektury modernistycznej rejestru zabytków województwa małopolskiego oraz opracowanie przez specjalistów *Listy dziedzictwa architektury modernistycznej Małopolski*, mogącej stać się punktem odniesienia przy sporządzaniu planów miejscowych uzdrowisk¹⁷.

Zagadnienie dziedzictwa kulturowego zajmuje środowisko współczesnych architektów, znajdując swe odbicie w tzw. Deklaracji Poznańskiej Kongresu Architektów Polskich – Poznań 2008: „Rozumiejąc pracę architekta jako zobowiązanie wobec dziedzictwa kulturowego, współczesnych potrzeb człowieka i przyszłości następujących po nas pokoleń uczestnicy Kongresu Architektury Polskiej w Poznaniu zwracają się do wszystkich podobnie pojmujących misję architekta w życiu publicznym do współpracy na rzecz rozwoju architektury i tworzenia ładu przestrzennego, które decydują o jakości życia wszystkich obywateli. Architektura jest dla wszystkich! (...) W poszukiwaniu nowych rozwiązań twórca powinien słuchać człowieka i ducha miejsca, szukać tożsamości kulturowej, podchodzić z szacunkiem do dóbr już istniejących.”¹⁸

Jest faktem, że dziedzictwo modernizmu w naszych uzdrowiskach to zarówno znakomita architektura (międzywojenna i powojenna), jak i niejednokrotnie urbanistyczna arogancja w stosunku do przestrzeni i kontekstu¹⁹. Na temat „grzechów” modernizmu powiedziano jednak wiele i obecnie należy zwrócić uwagę na prawdziwe perły tej architektury w naszych uzdrowiskach: Żegiestowie, Rabce-Zdroju, Szczawnicy czy Krynicy, stanowiących na równi z architekturą wcześniejszą dziedzictwo kulturowe naszego regionu²⁰.

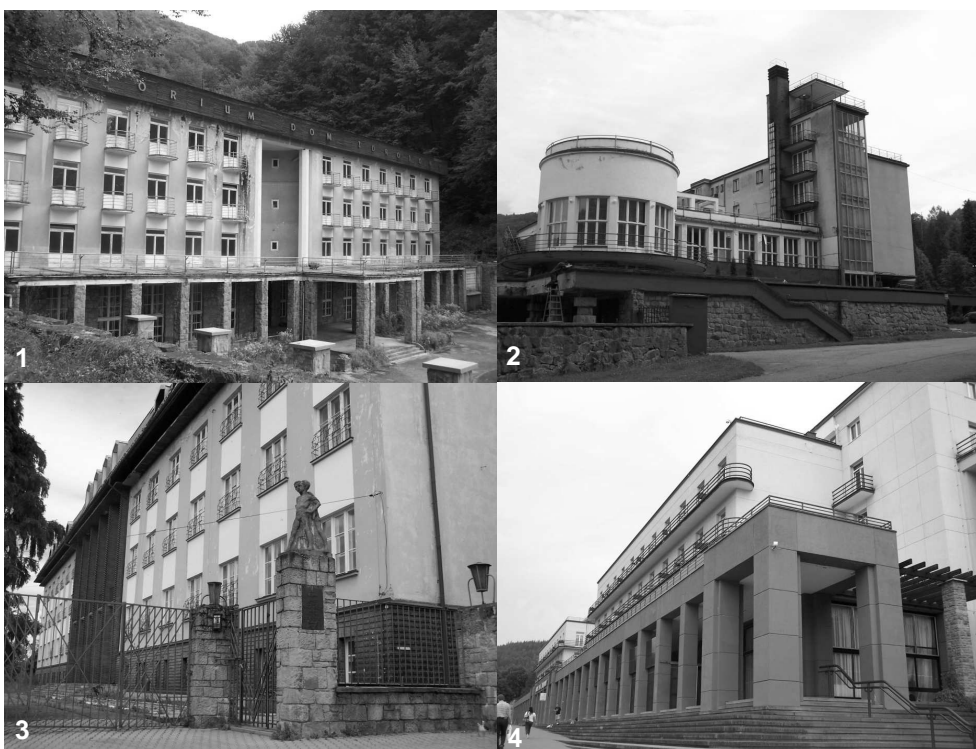
Groźne dla kultury są wszelkie uogólnienia i stereotypy na temat tego okresu w architekturze. Architektura modernistyczna małopolskich uzdrowisk może stać się po odpowiednich działaniach promocyjnych atrakcją turystyczną, powodem do dumy mieszkańców miejscowości uzdrowiskowych i właścicieli poszczególnych nieruchomości²¹. Architektura modernistyczna uzdrowisk Małopolski skłania do refleksji nad kształtem współczesnej architektury regionalnej, stając się źródłem inspiracji dla współczesnych architektów.

W tym miejscu należy wspomnieć o dużej roli urbanistów, odpowiedzialnych i wpływających na kształt architektury współczesnej, nakreślony w zapisach planów miejscowych i w Analizach Urbanistycznych do Decyzji o Warunkach Zabudowy.

Znacząca jest współpraca państwa i prywatnego inwestora w celu ochrony dziedzictwa kulturalnego poszczególnych uzdrowisk²². Wypadkową owej kooperacji powinno być zwiększenie świadomości walorów kulturalnych architektury modernistycznej wśród spo-

łeczności lokalnej oraz możliwość ochrony większej liczby obiektów przez bardziej zrjonalizowane działania.

„Nie ma architektury bez urbanistyki” – stwierdził stanowczo Le Corbusier²³. Dziś trzeba powiedzieć: architektura modernistyczna nie przetrwa bez pomocy urbanistów. Nie ma kultury bez urbanistyki.

Fot. 1. 1 – Dom Zdrojowy w Żegiestowie 1929, arch. Adolf Szyszko-Bohusz, fot. aut.; 2 – Sanatorium „Wiktor” w Żegiestowie 1935, arch. Jan Bagieński, Zygmunt Wardzała, fot. aut.; 3 – Sanatorium Rodziny Kolejowej w Rabce Zdroju 1937, arch. Tadeusz Kowalski, fot. aut.; 4 – Nowy Dom Zdrojowy w Krynicy 1939, arch. Witold Minkiewicz, fot. aut.

Photo 1. 1 – Health Center in Żegiestów 1929, arch. Adolf Szyszko-Bohusz, photo by auth.; 2 – „Wiktor” Sanatorium in Żegiestów 1935, arch. Jan Bagieński, Zygmunt Wardzała, photo by auth.; 3 – “Rodziny Kolejowej” Sanatorium in Rabka Zdrój, photo by auth.; 4 – New Health Center in Krynica 1939, arch. Witold Minkiewicz, photo by auth.

Przypisy

¹ A. Kadłuczka, *Ochrona najnowszej architektury „historycznej”*, Wiadomości Konserwatorskie 19/2006.

² J. Purchla, *Dziedzictwo a transformacja*, Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie, Kraków 2005.

- ³ *Ibidem*, *op. cit.*, s. 63.
- ⁴ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. *O planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz. U. Nr 80, poz. 717), Art. 14, p. 8.
- ⁵ *Ibidem*.
- ⁶ M. Misiągiewicz, *Meandry zadziwiania w architekturze nowoczesnej*, Czasopismo Techniczne z. 6-A/2007, Wydawnictwo PK.
- ⁷ Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział w Nowym Targu, *Akta budowlane Gminy Rabka*.
- ⁸ *Ibidem*.
- ⁹ Z. Tołłoczko, *Nowatorstwo czy epigonizm? Kilka uwag na marginesie polskiego półmodernizmu lat dwudziestych i trzydziestych*, Czasopismo Techniczne z. 1-A/2001, Wydawnictwo PK.
- ¹⁰ P. Antoniak, K. Kleszcz, A. Kulewski, *Krynica Zdrój Informator turystyczny*, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Pruszków 2008.
- ¹¹ E. Węclawowicz-Bilska, *Mieszkać w uzdrowisku*, Czasopismo Techniczne z. 1-A/2007, Wydawnictwo PK.
- ¹² *Ibidem*.
- ¹³ A. Matuszczyk, E. Trybowska, *Rabka i okolice*, Oddział PTTK, Rabka 1996.
- ¹⁴ *Ibidem*.
- ¹⁵ Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział w Nowym Targu, *Akta budowlane Gminy Rabka*.
- ¹⁶ M. Włodarczyk, *Rejestr zabytków czy lista dóbr kultury architektury współczesnej*, Wiadomości Konserwatorskie 19/2006.
- ¹⁷ Por. Międzynarodowa Konferencja SARP, *Rejestr zabytków czy lista dóbr kultury architektury współczesnej*, Warszawa 2006.
- ¹⁸ Komunikat SARP, 6, 7/2008, s. 8, 10.
- ¹⁹ S. Giedion, *Przestrzeń, czas, architektura*, PWN, Warszawa 1968.
- ²⁰ E. Węclawowicz-Bilska, *op. cit.*, s. 190.
- ²¹ Z. Zuziak, *Managing tourism development for historic preservation and Urban regeneration: an introduction to the projekt proposal*, International seminar *Managing tourism in historic cities*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 1992.
- ²² *Ibidem*.
- ²³ I. Wiśłocka, *Awangardowa architektura polska 1918–1939*, Arkady, Warszawa 1968, s. 120.

Literatura

- [1] Purchla J., *Dziedzictwo a transformacja*, Kraków 2005.
- [2] Leśnikowski W., *East European modernism, Architecture in Czechoslovakia Hungary & Poland between the wars 1919–1939*, New York 1996.
- [3] Matuszczyk A., Trybowska E., *Rabka i okolice*, Rabka 1996.
- [4] Włodarczyk M., *Architektura lat 60. w Krakowie*, Kraków 2006.
- [5] Giedion S., *Przestrzeń, czas, architektura*, PWN Warszawa 1968.
- [6] International Seminar *Managing tourism in historic cities*, red. Zuziak Z., Kraków 1992.
- [7] Wiśłocka I., *Awangardowa architektura polska 1918–1939*, Warszawa 1968.
- [8] Wiadomości konserwatorskie 19/2006.
- [9] Czasopismo Techniczne, z. 6-A/2007.
- [10] Czasopismo Techniczne, z. 1-A/2001.
- [11] Czasopismo Techniczne, z. 1-A/2007.